

Tipus massaliotes a les monedes fraccionàries trobades a Catalunya

L. VILLARONGA

Un dels aspectes preliminars per estudiar les dites monedes fraccionàries anteriors a les dracmes del segle IV aC, és la seva connexió amb les monedes massaliotes posteriors a les de la troballa d'Auriol.

I dintre d'aquesta connexió potser el més important és veure els tipus que es copien de les monedes massaliotes i llurs derivacions fins a arribar a les monedes pròpiament emporitanes, les quals presenten les inicials d'Empòrion.

Com a antecedents, tenim l'important treball de síntesi de Ripollès,¹ les publicacions de les monedes del tresor de Morella guardades al Cabinet de París² i les dels tresors de Pont de Molins, Tarragona i Roses³ i el d'Empúries 1926,⁴ conservades al Gabinet Numismàtic de Catalunya (GNC).

A aquests materials s'han d'afegir les fraccionàries del nostre arxiu de procedència indeterminada, i els conjunts pendents de publicació, el tresor del Penedès i un conjunt de 22 monedes recollides en una col·lecció de Girona on foren a parar algunes de les que s'escaparen a Pujol i Camps del tresor de Pont de Molins,⁵ de les quals ara en publiquem quinze.

Altres treballs que presenten una relació amb els nostres propòsits són els de Campo,⁶ sobre circulació de les monedes massaliotes a Catalunya, i els nostres sobre monedes massaliotes⁷ i el referent a la metrologia de les fraccionàries.⁸

1. RIPOLLÈS, 1989.

2. RIPOLLÈS, 1985.

3. CAMPO, 1987.

4. CAMPO, 1993.

5. PUJOL I CAMPS.

6. CAMPO, 1987.

7. VILLARONGA, 1987.

8. VILLARONGA, 1989.

Entre les petites monedes de plata trobades a Catalunya pertanyents al segle IV aC, hi ha dos tipus que són copiats de monedes massaliotes.

Són, el de cap d'Apol·lo amb el pentinat perlat en crobylos⁹ i el de cap de be. Ambdós es troben en monedes del tresor d'Auriol.

El tipus amb cap d'Apol·lo amb crobylos es troba a la classe C i el de cap de be, a les classes P i Q de Furtwängler.¹⁰

CAP D'APOLLO AMB CROBYLOS

Amb aquest tipus d'anvers i el revers incús aparegueren monedes en el tresor d'Auriol, formen el grup C de Furtwängler¹¹ i ara les recull en el grup III.¹² Les data entre el 490 i 470 aC i llur mitjana de pes és de 1,159 g, potser un òbol milèsi.

També les recull en l'annex 2, núm. 6 al 14.¹³

Les primeres monedes massaliotes amb tipus a les dues cares, porten el cap d'Apol·lo amb crobylos i un cranc, grups V, VI i VII de Furtwängler,¹⁴ que les data cap al 450 aC. D'aquestes es deriven les primeres còpies, les quals, fins ara, només han estat trobades a Catalunya.

A la figura 1, es pot veure aquesta evolució.

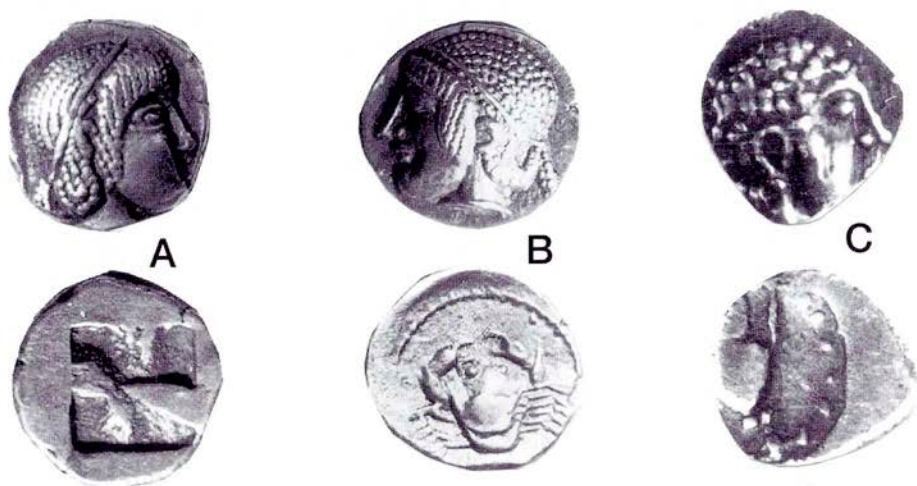

Figura 1

A. Moneda del tipus d'Auriol amb el cap d'Apol·lo amb crobylos.

B. Moneda massaliota amb el cap d'Apol·lo amb crobylos i revers de cranc.

C. Imitació catalana amb el cap d'Apol·lo i àmfora.

9. FURTWÄNGLER, 1993. Pel que fa al pentinat vegeu a DAREMBERG- SAGLIO, els articles: COMA i CROBYLUS. Aquest tipus de pentinat és propi dels homes del món grec arcaic, en el qual els cabells caiguts per l'espatlla són recollits i lligats per cordons.

10. FURTWÄNGLER, 1978.

11. FURTWÄNGLER, 1978.

12. FURTWÄNGLER, 1993.

13. FURTWÄNGLER, 1978, làmina 41.

14. FURTWÄNGLER, 1993.

Les monedes amb l'anvers d'Apol·lo amb crobilos presenten combinacions amb els reversos següents:

Cap de be. Cap d'Apol·lo a l'esquerra i cap de be a la dreta. Es un tipus del qual tornarem a parlar més endavant. Presenta una línia d'imitacions de monedes massaliotes.

1. Col·l. particular, Pont de Molins, 0,80 g; 7/8 mm.

Àmfora. Cap d'Apol·lo a la dreta:¹⁵

2. GNC, 20508; Amorós 10; Guadán, 28; Campo 1987, 9; Pont de Molins, 0,938; 3h; 7,5/8,5 mm.

3. GNC, 20507; Amorós 11; Guadán, 27; Campo 1987, 10; Pont de Molins, 0,866; 6h; 7,5/9 mm.

4. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,79; 7h; 7/8 mm.

5. MAN; Navascués, 2; 0,92; 11h; 9 mm.

6. Arxiu, 113-41, subhasta ANE; 0,60; 12h; 7/8 mm.

7. Arxiu, 1182-37; 0,60; 10h; 8 mm.

Gall. Cap d'Apol·lo a la dreta i gall a l'esquerra:

8. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,87; 9h; 7,5/10,5 mm.

9. Arxiu, 265-5-1; 8/8,5 mm. (Potser el mateix exemplar que el núm. 10)

10. Guadán, 34; 0,96; 12h; 8 mm.

Roda. Cap d'Apol·lo a la dreta i roda amb radis bifurcats als extrems: Muret 536, no il·lustrada; 0,62.

11. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,85; 8 mm.

12. Guadán, 34a; no il·lustrat, 0,96.

Zobel, Pont de Molins, 3 exemplars.

Atena. Cap d'Apol·lo a la dreta i cap d'Atena a la dreta. Dos exemplars.

13. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,98; 3h; 7,5/8,5 mm.

14. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,79; 2h; 7,5/8 mm.

Cap amb casc marcat amb una roda. Cap d'Apol·lo a l'esquerra i cap amb casc marcat amb una roda a la dreta. Peça molt interessant perquè marca un enllaç entre els dos tipus d'anvers emprats en les monedes massaliotes, que aquí trobem plegats. L'encuny d'anvers és igual o molt pròxim al de la moneda núm. 1.

15. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,67.

16. GNC; citat per Amorós 9; M. Campo no la recull.

CAP DE BE

Amb aquest tipus d'anvers i el revers incús aparegueren al tresor d'Auriol monedes que formen la classe P i Q de Furtwängler.

Posteriorment, el tipus de revers evoluciona a una creu en diagonal de línies perlada, són les classes Qe i Qf de Furtwängler. La primera amb

15. VILLARONGA, 1994, núm. 3.

el cap del be a l'esquerra i la segona a la dreta. Aquestes monedes a més de trobar-se en el tresor d'Auriol es troben a Catalunya amb una certa presència.

A la figura núm. 2, es pot veure aquesta evolució:

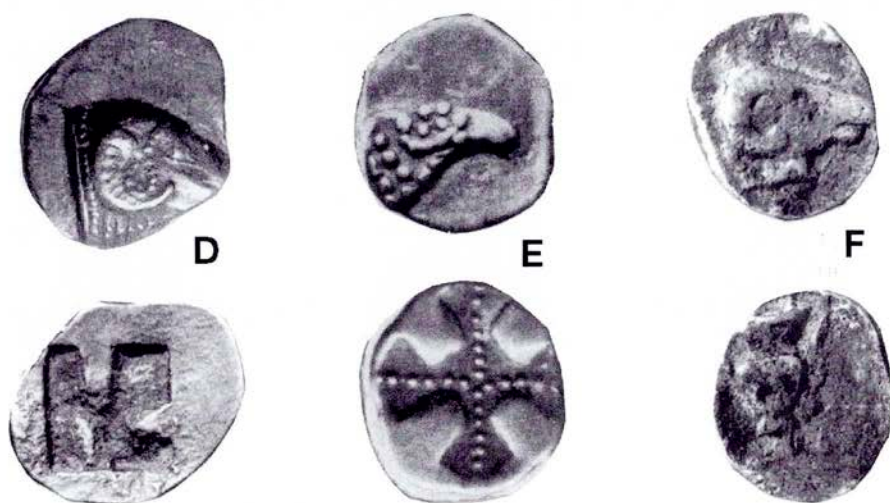

Figura 2

D. Moneda del tipus d'Auriol amb el cap de be.

E. Moneda d'imitació massaliota trobada a Catalunya, amb el cap de be i el revers de creu puntejada incusa.

F. Imitació catalana amb el cap de be i àmfora.

Monedes trobades a Catalunya:

*Grup Qe. Cap de be a l'esquerra.*¹⁶

17. GNC, 76005; Amorós, 12 g2; Guadán, 9; Empúries, 1926, 0,107,;5/6 mm.

18. GNC, 20498; Amorós, 12 g1; Guadán, 8; Campo, 1987, 2; Pont de Molins, 0,138; 6 mm.

19. Arxiu, 1316-41-2; 0,30; 6/7 mm.

20. Arxiu, 1331-3-1; 0,45; 8/8,5 mm.

Del tresor d'Auriol, Furtwängler Qe, núm. 34, x = 0,651.

*Grup Qf. Cap de be a la dreta.*¹⁷

21. GNC, 20499; Amorós, 13; Guadán, 10; Campo, 1987, 3; Pont de Molins, 0,436, 7,5/8,5 mm.

22. C. París, 493; Ripollès, 1985, 3; Morella, 0,72; 6,5/7,5 mm.

16. VILLARONGA, 1994, núm. 2.

17. VILLARONGA, 1994, núm. 1.

23 Eivissa, Planas 6, 0,45.

24. Arxiu, 1212-25; difícil precisar si mira a la dreta o a l'esquerra, ara la posem a la classe que mira a la dreta pel seu pes alt; Empordà, 0,65; 8 mm.

25. MAN; Navascues 3, 0,27, no il·lustrat.

Del tresor d'Auriol, Furtwängler Qf, núm. 69, $x = 0,664$

Amb aquest tipus de cap de be trobem a Catalunya monedes amb diverses combinacions de revers,

Cap de be a dreta i Apollo crobylos a l'esquerra. (Repetit de cap d'Apol·lo)

1. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,80; 7/8 mm.

Cap de be a la dreta i àmfora

26. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,82; 1h; 7,5/8,5 mm.

27. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,85; 1h.; 7,5/8,5 mm.

*Cap de be a la dreta i cap de lleó de front.*¹⁸ Difícil de precisar quin costat és l'anvers:

28. GNC, 20512; Amorós, 32; Guadán, 35; Campo, 1987, 24; Pont de Molins, 0,894; 12h, 8 mm.

29. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,96; 4h; 7,5/8 mm.

30. Arxiu, 698-40; Guadán, 36; 0,75; 3h; 9/11 mm.

31. Arxiu, 1332-19-3; 0,92; 9 mm.

32. Catàleg Vico, III-90 núm. 30; no il·lustrat, 1,02.

Cap de be a la dreta i cap amb casc-roda a la dreta

33. Arxiu, 265-1-2; 0,825; 6h; 8 mm..

Cap de be a l'esquerra i genet a l'esquerra

34. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,70; 7/7,5 mm.

CAP DE LLEÓ DE FRONT I GALL

El tipus d'Apol·lo i cap de be, acabats d'exposar, es combinen amb els d'àmfora, gall, roda, casc-roda i cap de lleó de front. Aquests donen un nou model per a altres combinacions, com són: les de cap de lleó de front i el de gall.

El cap de lleó de front no es troba entre les monedes del tresor d'Auriol. El seu model deu ser segurament el de les monedes de Regium, el trobem en les combinacions següents:

Cap de lleó de front i cap de be a la dreta. (Repetides les monedes de cap de be i cap de lleó)

28. GNC, 20512; Amorós, 32; Campo, 1987, 24; Pont de Molins, 0,894; 12h; 8 mm.

29. Col·l. particular; Pont de Molins, 0,96; 4h; 7,5/8 mm.

30. Arxiu, 698-40; Guadán, 36; 0,75; 3h; 9/11 mm.

31. Arxiu, 1332-19-3; 0,92; 9 mm.

32. Catàleg Vico, III-90 núm. 30; no il·lustrat, 1,02.

18. VILLARONGA, 1994, núm. 7.

Cap de lleó de front i àmfora

35 Col.l. particular; Pont de Molins, 1,05; 9h; 7,5/9 mm.

Cap de lleó de front i ocell a la dreta amb el cap girat

36. Col.l. particular; Pont de Molins, 1,07; 4h; 7,5/8,5 mm.

Cap de lleó de front i dos ocells afrontats i un altre dessobre i llegenda EM.¹⁹

37. GNC, 20533; Amorós, 36; Guadán, 107; 0,543; 6,5/7,5 mm.

El tipus de gall, provinent de les monedes d'Himera, que coneixem combinat amb l'anvers de cap d'Apol·lo amb crobilos, el trobem amb una nova combinació, el sàtir.

Cap de sàtir i gall.

38. GNC, 20510; Amorós, 42; Guadán, 32; Campo, 23; Pont de Molins, 0,955; 9/10 mm.

39. GNC, 20511; Amorós, 41; Guadán, 30; Campo, 22; Pont de Molins, 0,956; 8,5/9 mm.

40. Arxiu, 196-1; Guadán 31, 0,85; 9h; 9/10 mm.

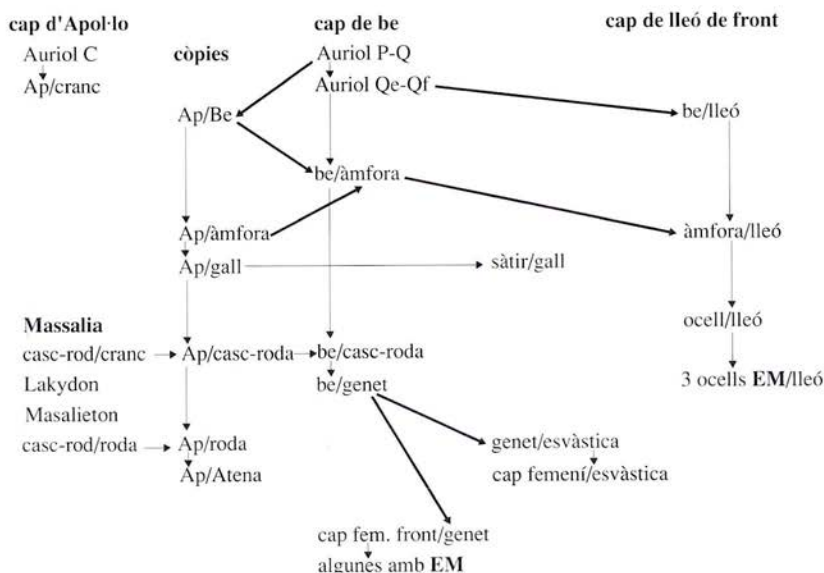
ALTRES COMBINACIONS ENLLAÇADES

Genet a l'esquerra i esvàstica. Mateix encuny del genet a la moneda 34.

41. Col.l. particular; Pont de Molins, 0,67; 7,5 mm.

Cap femení a la dreta i esvàstica. Mateix encuny de l'esvàstica de la moneda 41.

42. Col.l. particular; Pont de Molins, 0,60; 7,5 mm.

Taula amb els enllaços dels tipus

19. VILLARONGA, 1994, núm. 48.

COMBINACIONS D'ENCUNYS

És difícil precisar moltes vegades quin és l'encuny d'anvers i el de revers.

Així, per exemple, el cap de be, que és evident l'anvers en les monedes d'Auriol, esdevé el revers en combinar-se amb el cap d'Apol·lo i el cap de lleó de front, que semblen evindentment ser anversos.

Interessant resulta l'estudi dels enllaços d'encunys, malgrat que és difícil precisar en monedes tan petites, conservacions no pas gaire bones i estudiades per mitjà de fotografies. Però, malgrat tot, és necessari fer-ho i si pot haver algun error, possiblement podran no ser del mateix encuny dues monedes, però el fet d'haver-ho pensat serà que són d'encunys tan pròxims que pel resultat del nostre estudi serà acceptable.

Creiem que es pot acceptar que són del mateix encuny les monedes següents:

Les emissions amb cap de be i revers de creu puntejada incusa, totes són d'encunys diferents. Les onze monedes són d'encunys diferents, assenyalant unes emissions abundants.

Cap d'Apol·lo amb crobylos. La moneda 2 és la de millor estil, les altres són d'estil inferior. D'un encuny són les monedes 3, 4, 6, 7, 8, 9 i 10, d'un altre les 5, 11, 13 i 14, i les restants de diferents encunys. La 1 i la 15 poden ser del mateix encuny d'anvers.

El cap de be a la dreta (no combinat amb el revers de creu puntejada) esta format per quatre encunys, un amb les monedes 1, 26, 27, 29 i 33, un altre possible amb les 28 i 30, i diferents els de les 31 i 34.

El cap de lleó de front, presenta quatre encunys, dos són molt pròxims, el format per les monedes 28 i 30, i per altra part el de les monedes 29, 35 i 36. El tercer encuny el de la moneda 31 i finalment el de la moneda 37, és d'estil més cuidat, sembla més modern, que es confirma per la presència de les lletres EM en el revers.

Àmfora. De traçat poc cuidat, no hi trobem mai la simetria. Són sis els encunys. Un amb les monedes 4 i 6, l'altre amb les 26, 27 i 35. I els quatre restants un per a cada moneda, les 2, 3, 5 i 7.

Gall. Són tres els encunys. Un per a les monedes 8, 9 i 10, un altre per a les 39 i 40, i el tercer per a la 38.

Atena. Dues monedes, la 13 i 14, del mateix encuny.

El genet i la creu esvàstica amb dues monedes cadascun del mateix encuny. Són per al genet les 34 i 41 i per a l'esvàstica les 41 i 42.

En els altres encunys: roda, cap amb casc-roda, ocell, tres ocells i cap femení, solament coneixem una sola moneda.

Presentem a continuació un esquema dels enllaços dels encunys.

Acceptem com a anvers el cap d'Apol·lo, el cap de lleó de front i el de sàtir.

El cap de be se'ns presenta com un possible revers en combinar-se amb el cap de lleó i com a anvers quan ho fa amb l'àmfora.

Altres casos es presenten més insegurs, puix tant poden ser l'anvers com el revers. Potser es podria aclarir la qüestió amb l'exàmen de la moneda, veient la seva concavitat o convexitat.

METROLOGIA

Mereixen atenció especial les monedes amb el cap de be i revers de creu puntejada presents al tresor d'Auriol.

El seus paràmetres estadístics, són:

Emissió Qe (cap del be a l'esquerra) de Furtwängler²⁰ present a Auriol, N = 34, $x = 0,651$.

Emissió Qf (cap del be a la dreta) de Furtwängler present a Auriol, N = 69, $x = 0,664$.

Són d'un patró diferent a les altres monedes d'Auriol. Però les monedes d'aquests tipus trobades a Catalunya encara presenten un pes més diferent.

Imitacions de Qe trobades a Catalunya, N = 4; $x = 0,249$; $s = 0,159$; $v = 63 \%$; IC = 0,10/0,50; $k = -1,455$; $s = 0,393$.

Imitacions de Qf trobades a Catalunya, N = 5; $x = 0,505$; $s = 0,180$; $v = 35 \%$; IC = 0,281/0,729; $k = -1,332$; $s = -0,027$.

O sigui les emissions amb el cap de be a l'esquerra o a la dreta, trobades a Catalunya, presenten una dispersió de pesos extraordinària, com posa de manifest el coeficient de variació del 63 % i 35 %.

Potser casual o significatiu el que aquestes dues emissions pesin una el doble de l'altra. Esperem disposar de més materials per aclarir aquesta qüestió.

Són molt pocs els exemplars coneguts per treure'n conseqüències, el que es pot afirmar és que són unes imitacions de pes molt irregular, fetes en un moment puntual sense connexió amb les altres imitacions.

Per les altres imitacions trobades a Catalunya, el seu estudi metrològic és poc decisiu per l'escàs nombre d'exemplars, però podem formar conjunts per l'ús del mateix tipus en una de les cares.

Grup de còpies del cap d'Apol·lo amb crobilos, amb els reversos de cap de be, àmfora, gall, roda i Atena.

N = 15; $x = 0,814$; $s = 0,135$; $v = 16 \%$; IC = 0,739/0,889; $k = -1,133$; $s = -0,476$.

Grup de còpies amb el cap de be, amb els reversos de cap d'Apol·lo (aquest repetit del grup anterior), àmfora, cap de lleó de front, cap amb casc-roda i genet.

20. FURTWÄNGLER, 1978.

Taula d'enllaços d'encunys

Apol·lo dta.	2 -	- àmfora	
	3	-	
	4	]	
	6		
	7		
	8	]	gall
	9		
	10		
	5	-	- àmfora
	11	-	- roda
	13	]	Atena
	14		
	15	-	- casc-roda
	1	]	1 cap de be
Cap de lleó	29		29
			33
			- casc-roda
			26
			27
			àmfora
	35		
	36		- ocell
	31 -	- 31	
	28	]	28
	30		30
			- 34
		]	genet → EM
			41 esvàstica
			42
sàtir	37 -		- 3 ocells EM
	38 -	- gall	
	39 -	]	
	40 -		

$N = 11$; $x = 0,854$; $s = 0,031$; $v = 11 \%$; $IC = 0,785/0,923$; $k = -0,747$; $s = 0,148$.

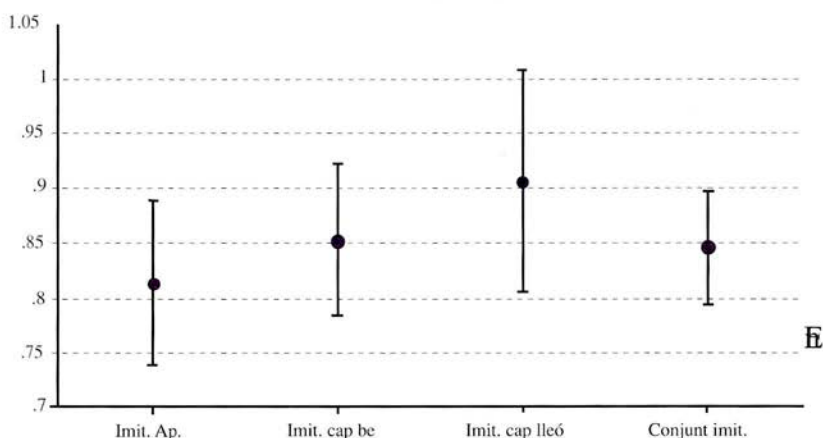
Grup de còpies amb el cap de lleó de front, amb els reversos de cap de be (aquest repetit del grup anterior), àmfora, ocell i tres ocells EM i monedes amb gall/sàtir.

$N = 11$; $x = 0,906$; $s = 0,151$; $v = 16 \%$; $IC = 0,805/1,008$; $k = 1,091$; $s = -1,299$.

El total del conjunt de còpies, evitant la repetició de les monedes comptades en dos grups, és:

$N = 30$; $x = 0,846$; $s = 0,139$; $v = 16 \%$; $IC = 0,794/0,858$; $k = -0,491$; $s = -0,557$.

Tracem el gràfic dels intervals de confiança de la mitjana:

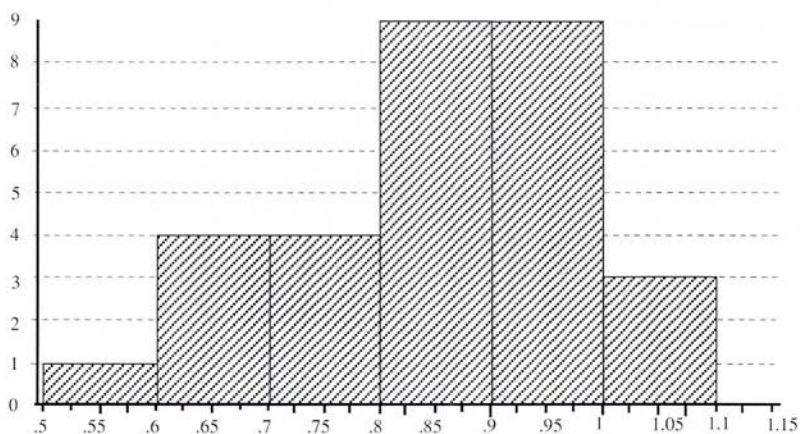

En aquest veiem que la mitjana més alta correspon a les monedes amb el cap del lleó, amb dues monedes que sobrepassen el gram i alhora amb la de pes més baix, 0,543, que és la que presenta les inicials d'Empòrion, EM.

Verificada l'anàlisi de variacions, obtenim una $F=0,955$, amb 2 i 27 graus de llibertat, que significa una acceptació al 39 %.

El conjunt és prou homogeni.

Construïm l'histograma de sis intervals de 0,1 g.

Veiem que és prou normal.

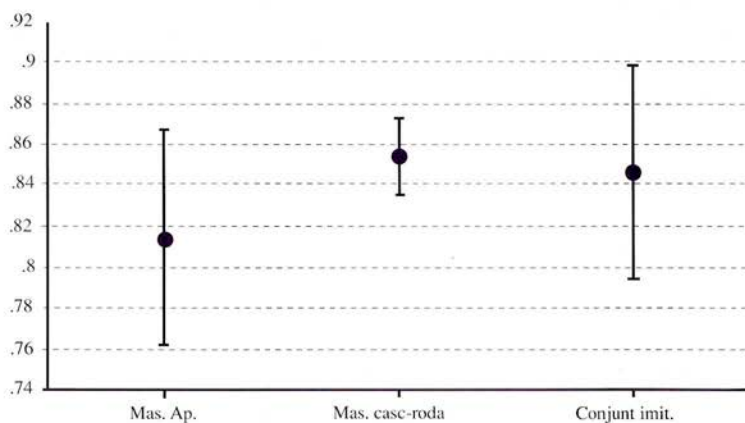
Pel que fa a les emissions massaliotes que serveixen de model, tenim els paràmetres estadístics següents, calculats amb les monedes del nostre arxiu.

Emissió massaliota amb cap d'Apol·lo amb crobylos i revers de cranc:
 $N = 30$; $\bar{x} = 0,814$; $s = 0,143$; $v = 17 \%$; $IC = 0,761/0,868$; $k = -0,278$; $s = -0,719$.

Emissió massaliota amb cap de casc marcat amb roda i revers de roda.
 $N = 88$; $\bar{x} = 0,855$; $s = 0,09$; $v = 10 \%$; $IC = 0,835/0,874$; $k = 1,51$; $s = -1,029$.

Les imitacions presenten unes mitjanes de pes similars, malgrat la falta de precisió pels pocs exemplars coneguts.

Gràficament ho podem veure en la gràfica dels intervals de confiança de la mitjana de pesos.

Els dos primers intervals corresponen a les monedes massaliotes, de cap d'Apol·lo i de cap amb casc i roda marcada. El tercer és el de les imitacions. Tot resulta ben homogeni.

TRESORS

De les monedes del grup d'imitacions amb cap de be i revers de creu puntejada, se n'han trobat en els tresors següents:

Empúries 1926, 1.

Pont de Molins, 2.

Morella, 1.

De les altres imitacions massaliotes, dels seus tipus i altres connexions, aquí estudiades, se n'han trobat 20 al tresor de Pont de Molins.

El fet de faltar aquestes monedes en els altres tresors del segle IV aC,²¹ pot ser degut a que són més antigues, dintre del dit segle.

Si verifiquem la presència de les monedes massaliotes als tresors catalans del segle IV aC, podem construir la gràfica següent:

	<i>Auriol</i>	<i>Qe-Qf</i>	<i>cranc</i>	<i>casc-roda</i>	<i>roda/MA</i>
	470	<i>catalanes</i>	450	400	350
Empúries 1926					
Reynaud					
Pont de Molins					
Morella					
Penedès					
Tarragona					
Mongó					

Pensem, doncs, que el tresor de Pont de Molins és més antic comparable amb els d'Empúries 1926 i el de Morella²² i seran més moderns els de Penedès, Tarragona i Mongó. Pel d'Empúries 1926, Campo²³ proposa la data d'ocultació entre el 395 i el 375 a.C.

21. VILLARONGA, 1993, 1.

22. En contra RIPOLLÉS, 1989.

23. CAMPO, 1993.

CONCLUSIONS

El fet a assenyalar que més crida l'atenció són els enllaços entre els tipus i l'ús del mateix encuny en diverses combinacions, això fa pensar en una encunyació de moneda diversa en un moment donat.

No es tracta d'emissions que es van succeint, sinó d'unes emissions en un moment puntual.

Ens referim concretament a les emissions aquí estudiades que són les que imiten els tipus massaliotes i llurs interconnexions.

Entre les monedes aquí estudiades es formen dos grups ben independents.

Un, el de cap de be i revers de creu puntejada incusa, que imita les emissions del tresor d'Auriol Q a Qd,²⁴ emeses a Catalunya amb uns pesos molt poc precisos. Són nou monedes de diferents encunys, cosa que fa pensar en emissions abundants, per les quals hem assenyalat la possible existència de dos nominals.

La mitjana de pes, aconseguida amb poques monedes de pesos molt dispersos, queda incerta i s'escapa al seu model massaliota.

L'altre grup està format per la resta de monedes, amb una gran diversitat de tipus i moltes combinacions d'encunys, s'ajusten a un pes que és el de les monedes massaliotes que imiten i arriben en alguns casos, en el seu desenvolupament, a presentar les inicials EM d'Empòrion.

Totes les monedes estudiades procedeixen de tresors o troballes esporàdiques catalanes, per tant creiem que es pot acceptar la seva emissió a Catalunya i no podem pensar en altra seca que la d'Empòrion. La possibilitat que ha estat presentada,²⁵ de que Rhode es repartís amb Empòrion aquestes emissions no la creiem acceptable essent l'únic motiu per pensar-ho el fet que aquesta seca després baté unes belles dracmes. Creiem, com ja hem exposat²⁶ que les emissions de les dracmes de Rhode és un fet puntual degut a la dualitat d'un comerç de mercenaris i esclaus en direcció a Sicília, on Rhode amb les seves dracmes es dirigia cap als grecs i Empòrion amb les dracmes del cavall parat cap als cartaginesos.

Els models de Massalia copiats han estat batuts entre els anys 450 i 400 aC segons Furtwängler.²⁷

També han servit de model, pel cap de lleó, monedes de Regium, per l'àmfora de Beotia, pel gall d'Himera, quedant més indefinits els models de l'ocell i dels tres ocells.

24. FURTWÄNGLER, 1978.

25. RIPOLLÉS, 1989.

26. VILLARONGA, 1993, 2.

27. FURTWÄNGLER, 1993

Per la cronologia, creiem més antigues les monedes del revers de creu puntejada que degueren seguir a les del tresor d'Auriol i posteriors les que imiten les massaliotes de cap d'Apol·lo i totes elles anteriors al desenvolupament de les fraccionàries emporitanes anteriors a les dracmes, majoritàriament amb l'ús de les inicials d'Empòrion, EM.

La gran presència d'aquestes imitacions al tresor de Pont de Molins, en el qual falten les monedes massaliotes de revers de roda, fa que considerem aquest tresor com el més antic entre els catalans del segle IV a.C., apart del particular d'Empúries 1926, pel qual es proposa la data de 395-375 a.C.

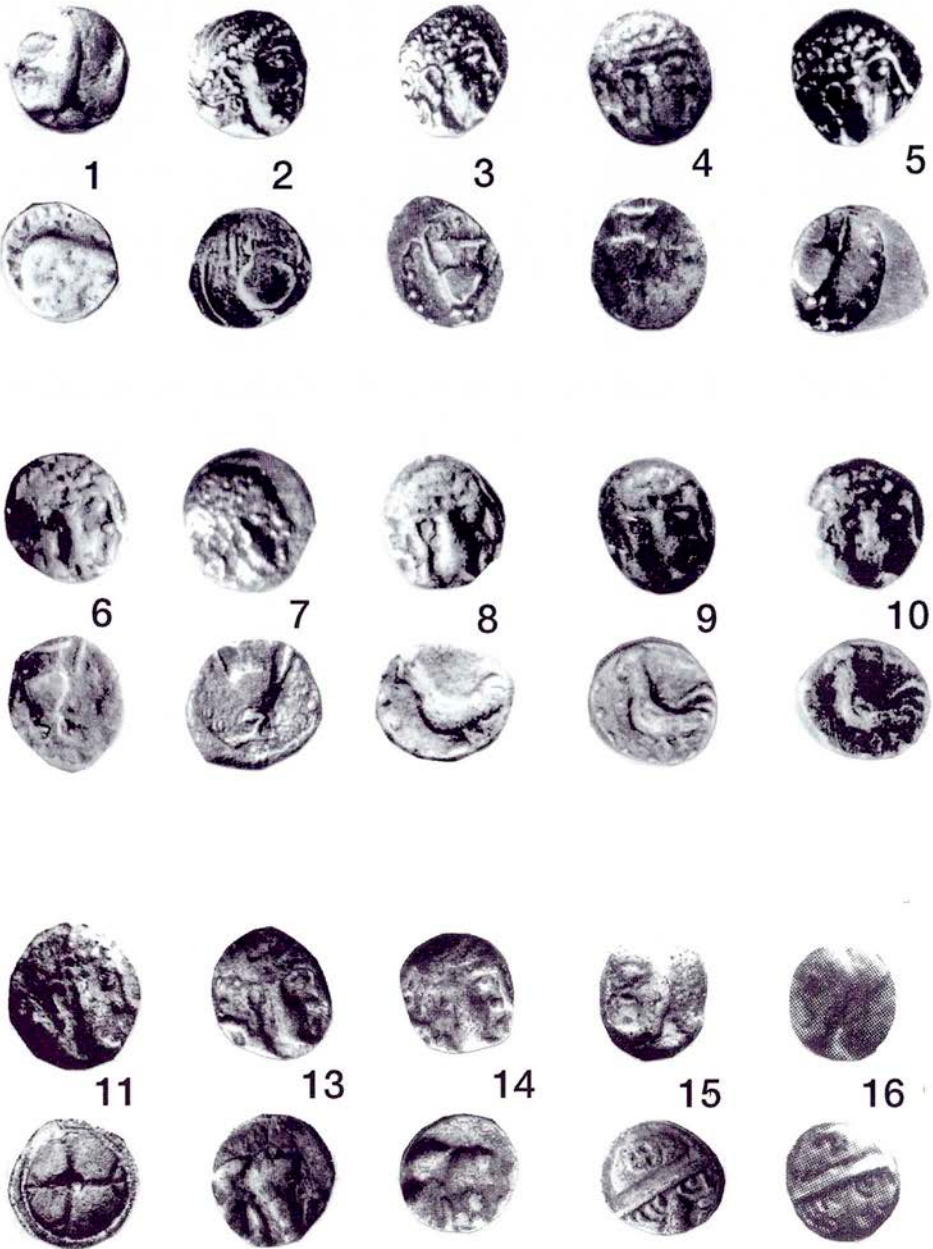
BIBLIOGRAFIA

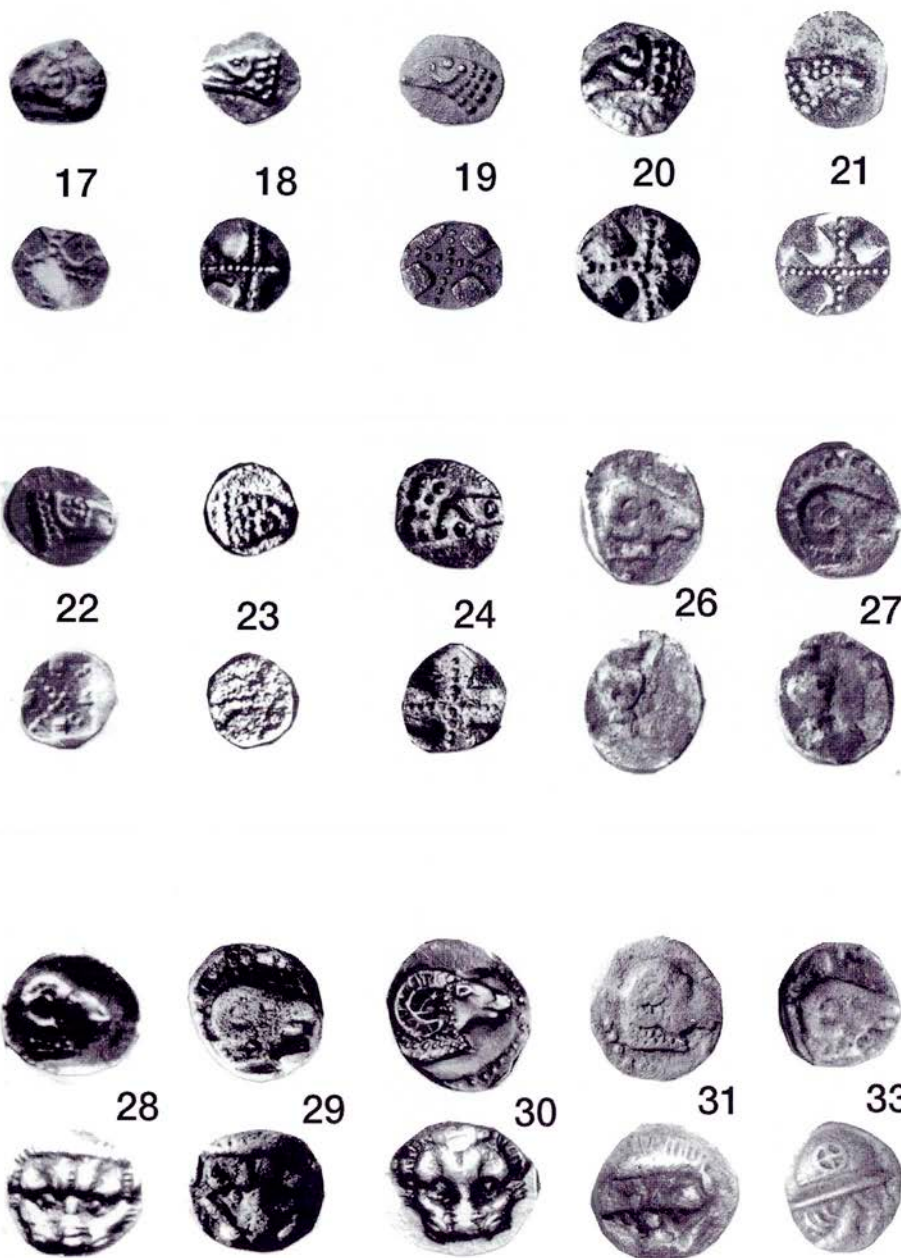
- Amorós; J. AMORÓS. *Les monedes emporitanes anteriors a les dracmes*, Gabinet Numismàtic de Catalunya, núm. 3, Barcelona, 1934.
- Campo 1987; M. CAMPO. «Las monedas de los tesoros de Pont de Molins, Tarragona y Rosas del Gabinet Numismàtic de Catalunya», *Studi per Laura Breglia, Parte I, Numismática griega, Bolletino di Numismatica*, Sup.al núm. 4, 1987, 139-160.
- Campo 1989; M. CAMPO. «Circulación de monedas massaliotas en la Península Ibérica (S. V-IV aC)», *Mélanges offerts au Docteur J.-B. Colbert de Beaulieu, Le Léoprad d'Or*, París, 1989, 175-187.
- Campo 1993; M. CAMPO. «Emisión de Emporion con tipología ateniense», *Actes du XIe Congrès International de Numismatique, Bruxelles 1991*, Louvain-la-Neuve, 1993, 31-38.
- Daremberg-Saglio; CH. DAREMBERG, EDM. SAGLIO. *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, París, 1877.
- Furtwängler 1978; A. FURTWÄNGLER. *Monnaies grecques en Gaule. Le trésor d'Auriol et le monnayage de Massalia, 525/520-460 av. J.-C.*, Typos III, Friburg, 1978.
- Furtwängler 1993; A. FURTWÄNGLER. «Massalia im 5 Jh. V.Chr.: Tradition und Neuorientierung», *BLESA. Etudes offerts à Jean Shaub*, Reinheim, Bliesbruck, 1993, 431-448.
- Guadán; A. M. DE GUADÁN, *Las monedas de plata de Emporion y Rhode*, Barcelona: 1968-1970.
- Muret; E. MURET, M. A. CHABOUILLET. *Catalogue des monnaies gauloises de la Bibliothèque Nationale*, París, 1889.

- Navascués; J. M. NAVASCUÉS. *Las monedas hispánicas del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, I, Ciclos griegos e ibero-romano*, Barcelona, 1969.
- Planas; A. MARTIN MAÑANES, A. PLANAS PALAU. *Las monedas de otras cecas encontradas en Ibiza*, Eivissa, 1991.
- Pujol i Camps; C. PUJOL I CAMPS. «Empúries. Catálogo de sus monedas e imitaciones», *Memorial Numismático Español*, III, 1872-75.
- Reynaud; G. E. REYNAUD. «Un trésor de monnaies massaliètes du Ve siècle», *Revue Numismatique*, 1983, 35-42.
- Ripollès 1985; P. P. RIPOLLÈS «Las monedas del tesoro de Morella conservadas en la B. N. de Paris», *Acta Numismática*, 15, 1985, 47-64.
- Ripollès 1989; P. P. RIPOLLÈS, «Fraccionarias ampuritanas. Estado de la investigación», *Archivo de Prehistoria Levantina*, XIX, 1989, 303-317.
- Villaronga 1987; L. VILLARONGA. «Les monedes massaliotes als tresors catalans anteriors a la segona guerra púnica», *Cercle*, 1, desembre 1987, 16-19.
- Villaronga 1989; L. VILLARONGA. «Metrologia de les fraccionàries anteriors a les dracmes, segle IV aC», *Gaceta Numismática*, 94-95, 1989, 17-22..
- Villaronga 1991; L. VILLARONGA. «Les rapports numismatiques entre Massalia et Emporion», *Quaderni Ticinesi di numismatica e antichità classiche*, XX, 1991, 85-92.
- Villaronga 1993, 1; L. VILLARONGA, *Tresors monetaris de la Península Ibèrica anteriors a August: repertori i anàlisi*, Barcelona, 1993.
- Villaronga 1993, 2; F. DE CALLATAY; G. DEPEYROT; L. VILLARONGA. *L'argent monnayé d'Alexandre le Grand à Auguste*, Cercle d'Etudes numismatiques, Travaux 12, Brussel•les, 1993.
- Villaronga 1994; L. VILLARONGA, *Corpus Nummum Hispaniae ante Augusti aetatem*, Madrid, 1994.

IL·LUSTRACIONS

Les monedes porten el número del catàleg i van a doble grandària.

Làmina II

